

Kiadói műhelymunka, nyomdai minőségbiztosítás a tankönyvkiadásban

1. Mégis, kinek a koncepciója?

A kiadói műhelymunka – noha sok helyen gyakran elmarad – koncepció kialakításával kezdődik. E koncepció a tankönyvkészítés alapja, a tankönyv sajátos vázlata és víziója. A tankönyvek koncepcionális elképzelését, vízióját a központi irányítás évtizedeiben „központokban” alakítják ki, s kötelezővé teszik a „végrehajtók” számára. A volt szocialista országokban például a minisztériumban vagy annak háttérintézményeiben (Magyarországon az *Országos Pedagógiai Intézetben*) folyt ez az alapozó munka. Részletes, akkurátus útmutatókat készítettek a tankönyvek szerzői és kiadói számára, amelynek megvalósítását számon is kérték tőlük.

Magyarországon a 60-as években lezajlott tankönyvreform egyik sarkalatos pontja, alapelve volt, hogy az új tanterveket kiterjedt előkészítő bizottságok vitassák meg, valamint hogy egy-egy tankönyvíró helyett „tankönyvkészítői kollektívák” dolgozzanak, ezzel is megvalósítván az „iskolai demokratizmust”. Alapelve mondattott ki, hogy „bővíteni, frissíteni kell a tankönyvírók és bírálók körét kiváló gyakorló pedagógusokkal és a szaktudomány képviselőivel”. Ennek jegyében a tankönyveket 2-3 tagú munkaközösség írta, a szerzők többségét jellegű vagy meghívásos pályázatok útján választották ki, megerősítették a „társadalmi bírálat” rendszerét, amelynek során a készülő tankönyv egy-egy sokszorosított fejezetét akár több száz pedagógus is megkapta, véleményezte. Hogy a „tankönyvkészítés demokratizmusa” nem bizonyult hatékonynak és tartósnak, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a Tankönyvkiadó 1966. január 10-én tartott kibővített vezetőségi ülésén *Szabó Kálmán igazgatóhelyettes* „Javaslatok a tankönyvkészítés biztonságosabbá tételére” címmel előterjesztést nyújtott be, amelyben javasolta a nyílt pályázati rendszer kiegészítését „meghívásos pályázatokkal” (vagyis megbízatásokkal), mégpedig eddig bevált szerzők bevonásával. A párhuzamos („versenyszerűen” készített) kéziratíratás sem bizonyult célszerűnek, bonyodalmakhoz, késedelmekhez vezetett.

A „kollektívizmus” egyébként meglátszik a tankönyvek egységes (méglegesen szürke) küllemén is. A szerzők – folytatva az 50-es évek gyakorlatát – most sem szerepelnek a tankönyvek fedőlappján.

E keserű tapasztalatok, tények erősíteni látszanak a „másik megoldást”: a tankönyvszerzőket „valóságos” auktoroknak kell tekinteni, részükre alkotói szabadságot biztosítani („felügyelőtársak” nélkül). Ennek megfelelően erőteljesebben érvényesül a tankönyvszerzői koncepció, a szerzők pedig fölkerülnek a tankönyvek fedőlappjára. Ez a váltás Magyarországon már a 70-es évek közepétől elindult, s a rendszerváltáskor teljesedett ki.

Más, decentralizált országokban a tankönyvkészítést rugalmasabbnak, kreatívabbnak és „egyénibbnek” képzelték és szervezték, mint például a jugoszláviai tankönyvelméleti szakemberek, akik így írtak erről:

„...a flexibilis tankönyvkoncepció nem akadályozhatja a szerző alkotói kezdeményezéseit, nem gördíthet akadályokat a tankönyv írója elé. Éppen ellenkezőleg: ösztönöznie kell a szerzőket az alkotásra, megszabadítván őket egy sor elméleti s metodológiai probléma kidolgozásának, megoldásának kötelezett-sége terhétől, felszabadítva alkotó energiájukat a tankönyv részleteinek minél jobb kidolgozására. ...”

Érthető az a követelmény, mely szerint a tankönyv koncepcióját megfelelő kutatások és csoportmunka alapján lehet kidolgozni, hiszen olyan korban élünk, amikor minden nagyobb dolgot csoportos munka és gépek segítségével érhetünk el. A tankönyv koncepciójának a következő kérdésekre kell választ adnia:

- Mit kell tartalmaznia? A tartalom kiválasztásának elvi, elméleti kérdései.
- A tankönyv viszonya a nevelési-oktatási feladatokhoz és a tantervhez.
- A tankönyv eszmei-tudományos alapja: hogyan követi az „anyagtudomány” korszerű eredményeit.
- A tankönyv pszichológiai megalapozása.
- Didaktikai-módszertani követelmények.
- Nyelvi-stilisztikai követelmények.
- Esztétikai megformálása, technikai követelmények.
- Miben áll sajátossága, különlegessége (az előző tankönyvekkel szemben).¹

A jó tankönyv szerző és kiadó gyümölcsöző együttműködésének eredménye. Ebbe igen sok részletkérdés tartozik. Például az, hogy ki a „jó szerző”, hogyan „tehet szert” egy kiadó olyan szerzőre, aki inkább „hoz a konyhára”. Ám a legvilágosabb, legjobb szerzői elképzelést is keresztül húzhatja, értékvesztésbe viheti, ha nem sikerül megértő, segítőkész, ugyanakkor szakmailag felkészült kiadót találnia, illetve a kiadón belül hasonló adottságú felelős szerkesztőt. Szerző és kiadó tehát egymásra vannak utalva, együtt valósíthatják meg közösen gyarapított elképzeléseiket. Az is bizonyos, hogy a kutatások és a szakirodalom művelői eddig igen keveset foglalkoztak a tankönyvszerzőkkel. Ezt jelzi egy külföldi munkából készült referátum is:

„A tankönyvkutatások megdöbbentően kevés teret szentelnek általában a szerzők személyének. Mintha valahogy a tankönyvi műfajnál nem lenne érdekes, hogy ki az író, holott ez nagy tévedés. Mennél messzebb megyünk vissza az időben, annál több híres tankönyvszerzőre bukkanunk, akiknek neve már szinte eggyé vált tantárgyukkal.”²

Az bizonyos, hogy viszonylag kevés az olyan szerző, akinek később beigazolódó elképzelései, közkedveltségnek örvendő könyvei szinte „eltartják” a kiadót, a szerzők többsége inkább „gyámolításra” szorul. De hogy akadnak „konceptiózus” tankönyvírók, azt olyan ismert, „ragyogó” nevek bizonyítják, mint a közelmúltból *Ádám Jenő, Bellér Béla, Greguss Pál, Karl János, Kerégyártó Imre, Kodály Zoltán, Kovács Klára, Öveges József, Stolmár László, Szappanos Balázs, napjainkban Adamikné Jászó Anna, Berend Mihály, Bonifert Domokosné, Budai László, Dobcsányi Ferenc, Hernádiné Hámoszky Zsuzsanna, Hernádi Sándor, Karácsonyi Dezső, Kárpáti Andrea, Kedves Ferenc, Korányi Erzsébet, Kovács István, Lénárd Gábor, Makádi Mariann, Medgyes Péter, Milkovits István, Mohácsy Károly, Probáld Ferenc, Rakos Katalin, Romankovics András, Siposné Kedves Éva, Závodszky Géza, Z. Orbán Erzsébet, Zsolnai József – és mások.*

A teljes tankönyvsorozat megírására képes szerzők általában erőteljes, elméletileg és tapasztalatok révén egyaránt megalapozott elképzelésekkel rendelkeznek. *Karlovitz János Tibor strukturált interjúkat*³ készített 15 olyan tankönyvíróval, aki tankönyvsorozat szerzője. Íme, csupán néhány „morzsa” legtermékenyebb szerzőink koncepcionális vallomásaiból:

Angol nyelvkönyvek elismert írója:

„Én mindig azt mondom, hogy minden könyv jó, mert lehet belőle tanulni. És minden könyv rossz, mert *kell* belőle tanulni. A tanár az, aki tud ezzel valamit kezdeni. Vagy tönkre teszi a jó könyvet is, vagy lelket lehel a rossz könyvbe is.”

A diákok szavazatával háromszoros „tankönyvi tetszésdíjas” tankönyvíró vallja:

„A koncepció az volt, hogy én akkor már vagy úgy 25 éve tanítottam, és nem csináltam mást valójában, mint táblavázlatot írtam, négy év alatt a gyerekek füzetébe került minden, amit tanítottam. Tulajdonképpen ezeket az óravázlatokat, amelyek a lényegét tartalmazták, kicsit feldúsítottam, kiegészítettem, kicsiszoltam, és ezt írtam le a tankönyveimben. Tehát a tankönyv szöveg mintegy minta a gyerek előtt: hogyan kell egy versről beszélni.”

Tankönyvsorozatok alkotója:

„Nem elvont, hanem inkább gyakorlat-közeli tankönyvet írtam, amely lehetőséget ad arra, hogy a gyerekek sokoldalúan vegyenek részt a tananyag feldolgozásában – „húzd-meg”-ekkel, kiselőadásokkal és egyéb módszertani elgondolásokkal.”

Megfigyelhető, hogy az „egyéni hősök”, vagyis a szóló tankönyvíró innovátorok kénytelenek voltak aránytalanul nagy erőfeszítéseket tenni azért, hogy megvalósítsák elképzeléseiket. A legtöbbben arról vallanak, hogy nemigen volt kivel megbeszélni koncepciójukat, azt egymaguknak kellett „kiizzadni”, legfőljebb a kiadóban – ha szakavatott szerkesztőjük volt – kaptak némi segítséget.

Többüknek így is sikerült a „nagy mű”, vagyis egész tankönyvsorozatok elkészítése, mégis fölmerül az emberben az, miért nem kaptak több iskolai segítséget, mennyivel könnyebb a dolga annak, aki kollektív innovatív kísérletekben vesz részt, olyan iskolában dolgozik, ahol meg lehet vitatni mindent a társakkal, elsősorban a vezetővel, témavezetővel.

Valóban, az innovatív kísérleti iskolákban „hátszéllel” tudtak rajtolni a tankönyvírók, nemcsak hogy hagyták, de el is várták tőlük az alkotó munkát, folyamatosan meg tudták vitatni elképzeléseiket, s feltételezhetően segítséget kaptak részkérdések megoldásához. Olyan nagy szabású, elméletileg jól alapozott innovációkra gondolunk, mint *Gáspár László* úttörő kísérleti iskolája Szentlőrincen (később Sarkadon), *Zsolnai József* nagyívű kísérletei, törökbálinti kísérleti iskolája (és követő iskolái), az *Alternatív Közgazdasági Gimnázium Horn György* szellemi vezetésével, vagy igen rokonszenves kisebb társaik, mint a *Berze Nagy János Gimnázium* Gyöngyösön, a *Tócoskerti Általános Iskola* Debrecenben vagy a *Gárdonyi Géza Általános Iskola* Győrben. Azért ezeket a jó iskolákat emeltem ki a sok közül, mert tudom, hogy ezekben tankönyvek vagy egész tankönyvsorozatok születtek, tehát az iskolai innováció fontos eleme volt a tankönyvkészítés. Hogy ezek meglehetősen ritka kivételek, szerencsés „esetek” lehetnek, azt *Vágó Irén* egyik tanulmánya is igazolja:

„Az új utakat kereső iskolák búcsújáró helyként vonzották a pedagógusokat, tanárjelölteket, a legismertebb innovátorok, a leghíresebb iskolák nem győzték a bemutató foglalkozások, programismertető tartását, mindenki saját szemével akarta látni a „másságot”. Az innováció további fontos láncszemei voltak az alternatív műhelyek közös konferenciái, tematikus – olykor több napos – szakmai tanácskozásai, míg lényegében elhanyagolható szerepük volt a kísérleti tankönyveknek az új programok terjesztésében. Az innovátoroknak sem anyagi eszközök nem voltak a tankönyvkiadáshoz, sem esélyük nem volt arra, hogy stencilezést, fekete-fehér tanítást segítő anyagaik (munkafüzetek, feladatlapok, ritkábban tankönyvek) bekerüljenek a hivatalos tankönyvforgalmazásba. Ennek ellenére a jelentősebb iskolakísérletek szinte mindegyikében színvonalas taneszközfejlesztő munka folyt, megteremtve a bázisát annak a tankönyvkiadásnak, amely elengedhetetlen volt a rendszerváltás után „szabad jelzést” kapó tankönyvpiac beindulásához... Az ország legkülönbözőbb pontjainak szakmai műhelyeiben, kísérletező iskoláiba megszülető – az oktatás tartalmát jelentősen módosító, eddig sohasem volt tantárgyakat konstruáló – újítások a tankönyvek, tanítási segédletek közvetítésével jutottak el az egyes iskolákhoz, tanítókhöz, szaktanárokhoz.”⁴

Nincs is csodálkoznivaló azon, hogy az iskolák inkább a tankönyvek tartalmát, szellemi innovációját adták, míg – az időközben rohamosan gyarapodó – kiadók pedig a technikai, anyagi forrásokat teremtették meg, ilyen jellegű innovációval járultak hozzá a rendszerváltás tananyagmegújulásához a tankönyvekben.

2. A kiadói műhelymunka fázisai és közreműködői

A) A kiadói „csapatmunka”

A szerzői koncepció a kiadói műhelymunkában ölt testet, valósul meg. „Profi” kiadóban a közvetkező munkálatokat végzik el a kéziratot – kiadói felelős szerkesztők, nagyobb kiadókban *főszerkesztők* irányításával:

a) A könyvtervek vagy kéziratok előzetes elbírálása, véleményeztetése, pozitív elbírálás, javaslatok alapján kiadói tervbe vétele. A véleményezést a kiadói belső szakemberei is végezhetik,

ennek során számba veszik a témakör eddigi munkáit, eredményeit, megvizsgálják, hogy szükség, illetve reális lehetőség van-e az adott szakterületen új (tan)könyv létrehozására. Megállapítják, hogy a vizsgált kézirat nyújt-e valamilyen többletet, újdonságot az eddigiéhez képest (hiszen csak úgy érdemes vele foglalkozni).

Más esetekben a kiadó (szerkesztőség) ismeri fel azt, hogy valamely területen tankönyvhiány van, illetve „elkelne” egy jobb iskolai könyv. Ekkor kezdeményezhetik, javasolhatják ismert és vállalkozó szerzőknek a tankönyv megírását, előzetes megállapodást köthetnek az új munka elkészítésére (esetleg a szerző forgalomban lévő könyvének átalakítására, bővítésére). Különösen új tantervek bevezetése idején van szükség új tankönyvek iratására.

b) Ha a szerzői szinopszis, illetve kézirat megfelelőnek tűnik, megindul a könyv tartalmi, műszaki és kereskedelmi tervének kialakítása. Ez mintegy „keretet” ad a további munkálatokhoz, kiszámíthatóvá teszi a következő lépéseket, mozzanatokot.

A kiadó szerkesztői és a szerzők (lektorok) közösen „álmodják” meg a tankönyv jellegét, tartalmi újdonságait és kivitelezési technikáját, szépségeit egyaránt. A kiadó „kulcsembere” a felelős szerkesztő, de jól tudjuk, manapság egy kis kiadóban egy személy többféle tevékenységet folytat.

A kiadóban terv készül a leendő könyv paramétereivel (tartalma, ívterjedelme, ábráinak száma, alakja stb.). Már e terv alapján megindulhat a „piacfelmérés”, vagyis a várható megrendelés „kitapintása”. Kiszámítható, hogy milyen ráfordítással éri meg a könyvet kiadni, esetleg néhány paraméter minőségéből engedni szükséges (pl. többszínnyomás helyett egyszínnyomás). A kiadó és a szerző szerződésben rögzíti megállapodását (a munka elkészítésének határidejét, honoráriumát, a kézirat jellegét stb. rögzítő megállapodásban).

Politikai cenzúra nincs, ám minden felelős szerkesztő – mivel ő „felel” a könyv tartalmáért – jól felfogott érdeke, hogy ne kerüljön a könyvbe félreérthető, netán egyenesen káros megnyilvánulás: például az erőszak, a háború dicsőítése, a kegyetlenkedések (holokauszt, fehérterror, vörösterror) „enyhítésének”, elkenésének próbálkozása. A tankönyv nem sértheti a humanizmus általános elveit, nem kicsinyelheti le az emberi (gyermeki) jogokat, de az sem engedhető meg, hogy a nemzet törekvéseiről és szenvedéseiről, értékeiről és érdekeiről lebecsülően nyilatkozzon. Magyarországon érzékeny terület a nemzetiségi és kisebbségi kérdés (elsősorban a romakérdés), megengedhetetlen, hogy diszkriminatív, becsmérlő megjegyzések, antidemokratikus, militarista jellegű és egyéb „szalonképtelen” kifejezések kerüljenek a tankönyvekbe.

B) A felelős szerkesztő tevékenysége

A felelős szerkesztő a tankönyv születésének „mindenesé”, bábája, „kulcsembere”, szervezésének lelke. Szakemberként elbírálja és javítja a tankönyv tartalmi problémáit, a kézirat esetleges hibáit, szervezi a lektorálást, a bírálókat „bedolgozását”, a műszaki-kivitelezés tervezését, gondozza, összegzi a korrektúrákat, közreműködik a könyv előzetes propagálásában. Kiemelten fontosnak írja le a felelős szerkesztő szerepét *D. C. Smith*: A könyvkiadás kézikönyve 11. Tankönyvek c. fejezetében.⁵ Ő az, aki „kiszemeli” a szerzőket és a tankönyv más közreműködőit, ő szervezi a „csapatmunkát” a kiadóban és kiadón kívül egyaránt.

A felelős szerkesztő „rendezi” a kézirat szerkezetét, logikáját is, ha szükséges. Átvizsgálja vagy kialakítja a címtáblát, a címek rendszerét, a Tartalomjegyzéket, s pontosan egyezteteti a több helyen megjelenő címeket. Megkeresi a táblázatok, ábrák „legjobb”, vagyis a magyarázó szöveghez legközelebb eső helyét, kialakítja, pontosítja az ábrafeliratokat, a táblázatok feliratait, beszámozza az ábrákat, hogy a hivatkozásokat megkönnyítse. Előfordul, hogy egyetlen táblázat szakszerű, mutatós kialakítása több napi munkát igényel, máskor az ábrákat érdemes kicserélni. Az ábrákról a szerzőnek csak „skicceket” kell benyújtania, de természetesen kivitelezett ábrákat is mellékelhet (pauzspapíron vagy negatív formában).

A kézirat „kimunkálásának” elengedhetetlen része a nyelvi lektorálás. A szerkesztői gyakorlatban a következő hibák, illetve javítások fordulnak elő leggyakrabban: szóismétlések felváltása

szinonimákkal, mondatrészek sorrendje, mondatrészek egyeztetése, túlságosan bonyolult, hosszú mondatok egyszerűsítése, pontatlanságok javítása.

Az érthetőség, pontosság kérdéséhez tartozik a gyerekek előtt ismeretlen, idegen kifejezések, fogalmak magyarázata: magyar megfelelővel, szinonimával, körülírással, ábrás bemutatással, példamondattal stb. A lábjegyzetek, jegyzetek, bibliográfiák kialakításában általában járatlanok a szerzők (még a „tudós” szerzők is), e kérdésekben sokat segíthet a felelős szerkesztő, segédszerkesztő.

Tankönyvről lévén szó, a szerkesztő átvizsgálja a „didaktikai apparátust” is: a kérdéseket, feladatokat, utasításokat, s megteszi szükséges korrekciójukat, pontosításukat, megfogalmaz fontosnak tartott kérdéseket, feladatokat. (Tehát nemcsak javítja, de gyarapíthatja is a kéziratot.)

A helyesírási pontatlanságok, hibák egyrészt a szerző leírásai hibái, másrészt (korrektúrában) sajtóhibák. A szerkesztő a korrektúra egy példányára rávezeti a szerző és mások javításait, hogy megkönnyítse a nyomda dolgát.

Felelős szerkesztői munkálatok: – A címnegyed, címfokokozatok, tartalomjegyzék egyeztetése. – Fejezetek és részek arányainak biztosítása, az aránytalanságok felszámoltatása. – Szöveg és ábra (ábrafeliratok) egyeztetése. – Ábrák keresése, jóváhagyása. – Előzetes híradás, ismertető készítése a könyvről. „Fülszöveg” elkészítése. – Szerkesztői jelentés írása. – A hibátlan munka imprimálása – közösen a szerzővel. – Kiemelések, betűtípusok meghatározása.

Nyelvi-stiláris vonatkozású teendők: – A helyes szórend kialakítása, ha szükséges. – A szóismétlések kiiktatása, szinonimák alkalmazása. – Az ismétlődések húzása. – Fölösleges részletek elhagyása. – A szükséges magyarázatok beiktatása. – Ábra vagy táblázat javaslata. – Szebb, kifejezőbb szavak keresése, ajánlása. – Kifejező(bb) igék, jelzők keresése. – A helyesírási hibák javítása!

Szerkesztői feladat a címrendszer meghatározása, a fejezetcímek és a tartalomjegyzék pontosítása (összehangolása). A címrendszert többféleképpen alakíthatjuk ki: a) A címfokokozatokat *betűméret* jelzi, a főcímekeket nagy, az alcímekeket kisebb betűméretekkel (az „alacsonyabb rendű” címfokokozatokat pedig a szöveg betűinek félkövér vagy dőlt betűs változatával) szedjük b) *Szám* és/vagy *betűjeleket* is alkalmazunk. A főcímekeket római számokkal (I. II. III. stb.), a következő címfokokozatot arab számokkal (1., 2., 3. stb.) szedjük. Ezután következhetnek a nagybetűs A), B), majd a kisbetűs címfokokozatok a), b), c). c) A szakmai könyvekben, tankönyvekben (elsősorban a felsőoktatásban) gyakori a *decimális jelölés*: 1., 1.1, 1.1.1 stb.

A fejezetek arányos és „tankönyvszerű” kialakításáról a következőket jegyezzük meg:

- Általában egy fejezet – egy-egy óra anyaga, legtöbbször kerek egészet alkotó egység.
- Az egyes fejezetek nagyjából egyforma nehézségűek, „sűrűek” legyenek.
- A fejezetek belső arányaiban sem lehet kirívó eltérés, különbség.
- Az ábrák elosztása is minél egyenletesebb legyen.

– A fogalmakat (új fogalmakat) kiemeljük, a szerkesztő ügyel arra, hogy a fogalmak rendszerre tipográfiai eszközökkel is feltűnően láthatóvá váljon. Az új fogalmakat első előfordulásukkor meg kell magyarázni.

– A tankönyvi utalások pontos és szakszerű tartalma, tipográfiái megkülönböztetése (felszólítások, feladatok, kérdések, jegyzetek stb.) ugyancsak szakszerű szerkesztői munkát igényel.

A szerkesztés egyúttal egységesítés, különösen akkor, ha többszerzős munkáról van szó. Az egységesítés egyrészt terminológiai, másrészt stiláris, harmadrészt formai.

A tankönyvek kiemelési rendszere ugyancsak változatos eszközökkel történhet: a) betűmérettel, b) betűtípussal, c) aláhúzással, d) tónussal, e) léniával, f) egyéb nonverbális jellel. Erős és gyengébb hatású kiemelések változatosan fordulnak elő. Fontos, hogy az egyes jelek, jelzések mindig ugyanazt jelentsék. Például a színes oldalléni nem jelentheti egyik tankönyvben a lényeg kiemelését, másikban pedig a kiegészítő tananyag érdekességeit (mint ezt jelenlegi tankönyveinkben tapasztalhatjuk).

Nagyobb kiadókban segédszerkesztők segíthetik a felelős szerkesztő tevékenységét, akik első sorban a pontosításban és a megformálásban (nyelvi-stilisztikai, helyesírási javításokban) játszanak szerepet.

C) Műszaki és grafikai szerkesztő

Nekik – ha vannak a kiadóban műszaki szakemberek – a tankönyv műszaki (grafikai) megszerkesztésében, nyomdai kivitelezésének megszervezésében van jelentős feladatörük, szerepük. A *grafikusok* gyűjtik, válogatják, méretezik és professzionális illusztrátorokkal, fotósokkal kivitelezetik a tankönyv ábraanyagát, esetleg maguk készítik a grafikonokat, illusztrációkat, fedélterveket.

A *műszaki szerkesztő* tipografizálja a munkát, majd intézi a nyomdai kivitelezés megrendelését és ellenőrzését, döntő szerepe van a tördelésben, a szöveg és ábra „összehozásában”. A *műszaki szerkesztői és grafikai* tevékenységet a kisebb kiadókban a felelős szerkesztők végzik, vagy a kiadó a nyomda szakembereire bizza e feladatokat.

D) További kiadói szerepek és szakemberek

A kisebb kiadókban néhány ember játssza a felsorolt kiadói szerepeket, a nagyobb kiadókban esetleg független vagy részállású munkatársak tevékenykednek e feladatok ellátásában. E szerepek, feladatok – csupán felsorolásszerűen – a következők: kalkuláció (kalkulátor), kiadói tervekészítés (tervező), szerkesztőségi titkári teendők, szerződések kötése (szerkesztőségi titkár), propaganda, reklám (propagandista), kereskedelmi és beszerzési ügyintézés (kereskedelmi vezető és ügyintézők), pénzügyek, könyvelés, adóügyek, személyi és dologi kifizetések intézése (pénzügyi vezető, könyvelő, gondnok), továbbá kiadói bemutatóhely-vezető, könyvtáros, raktáros, gépkocsivezető, üzletkötő, könyvesbolti elárúsítók (ha a kiadónak könyvesboltjai is vannak). Az iskolai terjesztők, megyei vagy városi tankönyvfelelősök általában a kiadó megbízott, alkalmi munkatársai, akik a tankönyvellátásban működnek közre.

Üdvös lenne, ha a legnagyobb kiadókban elméleti (kutató) csoportok is működnének, ám ilyenről csak külföldi viszonylatban tudunk.

E) Külső segítő társak: a lektorok

A kiadó azzal is segíti a tankönyvkészítés folyamatát, a minőségi munkát, az esetleges szerzői hibák kiiktatását, hogy lektorokat fogad meg (általában kettőt, szükség esetén többet is).

Elfoglaltan és szigorú, szakavatott külső lektorok (szakmai bírálók) közreműködése nagyon fontos. A lektorok közül legalább az egyik legyen szakértője, tudósa a témának, a másik pedig lehetőleg tanára, aki a szakterület pedagógiai lehetőségeit és szükségleteit ismeri. Kedvező, ha mindketten felkészültek és rátermettek nyelvi és vizuális kommunikációs, nyelvhelyességi és stílári, helyesírási kérdésekben is.

Kérdés, hogy kapjanak-e szempontokat a kiadótól? Ez feltétlenül hasznos és praktikus, de nem feltétlenül szükséges. Az viszont nem árt, ha ismerik a jóváhagyás szempontrendszerét. A lektorok feladata, hogy vagy indokolják meg, hogy miért elfogadhatatlan a kézirat, vagy segítsék elő kimunkálását, javítását, „befutását”. Ám ezt sem elvtelenül, nem engedékenységgel, hanem szigorú kritikával és következetes javításokkal. Legyenek toleránsak a szerzővel, de kérielhetetlen kritikussai és „gyomlálói” a hibáknak.

Ha a két lektor véleménye szélsőségesen eltérő, érdemes harmadik lektort is bevonni a folyamatba, vagy a felelős szerkesztő vállalkozik a vélemények ütköztetésére, kiegyenlítésére. A felelős szerkesztő egyébként is folyamatosan közreműködik a bírálatok felhasználásában. A bírálatokat először is eljuttatja a szerzőhöz, akinek joga és kötelessége reagálni azokra. Tételről tételre nyilatkoznia kell, hogy elfogadja-e vagy nyomós érvekkel, bizonyítékokkal elutasítja (ehhez is joga van) a kritikát és a változtatási javaslatokat.

A kiadónak és a szerzőnek joga van megjelentetnie a munkát úgy is, ha a lektorok nem javasolják azt, ám ilyenkor meg kell kérdezni őket: feltüntethető-e nevük a könyvben.

Az általános (tudomány és pedagógiai) lektorokon kívül alkalmazható anyanyelvi lektor is, ez nyelvkönyvek esetében szinte elengedhetetlen. A grafikai munkákat (illusztrációkat, fotókat) is többnyire külső szakemberekkel készítteti a kiadó, többszerzős mű esetében alkotószerkesztő alkalmazása kívánatos. Az alkotószerkesztő feladata, hogy a részletek tartalmi és stílári, formai egységesítésén munkálkodjon, segítsen kiküszöbölni az átfedéseket, ismétlődéseket, töltesse ki az esetleges hézagokat, hiányokat.

A kiadó nyomdai szakembereknek is megbízást adhat a könyv (könyvsorozat) tipografizálására, nyomdai előkészítésére, hiszen nem mindegy, hogy milyen papíron, milyen éles betűkkel (olvashatósággal) lát napvilágot a tankönyv. A kiadó fontos partnere a nyomda, amely általában hármas feladatot végez: a szedést (szöveg-előállítást, ábra-klisék elkészítését), a nyomást – és a könyv kötési munkálatait. A nyomdai kivitelezés első fázisában folyik a korrektúrazás (a nyomdai levonatok átfésülése, javítása), a tördelés (a szöveg- és ábraanyag pontos illesztése), a végleges kézirat kialakítása. A kézirat véglegesítése az imprimálás, amely annak igazolása a kiadó megbízottja, általában felelős szerkesztője részéről, hogy a szedés befejeződött, következhet a véglegesített kézirat kinyomtatása. Az imprimatúra korrekt elkészítése (vagyis minden kiszedett lap, közte a fedéllap és címnegyed aláírása) azért fontos jogi aktus, mert így a mégis megmaradt hibák felelősségének kérdése egyértelmű. (A nyomdában „keletkezett” esetleges későbbi nyomdahibák konzekvenciáit viszont a nyomdának kell viselnie.)

A szöveg-előállítást a korszerű számítógépes lehetőségekkel élve egyre gyakrabban a kiadóban végzik, a nyomdának fotózható oldaleredetiben adják át a kéziratot, amelynek csupán nyomását és kötését rendelik meg. Ez esetben a korrektúrafordulókat is a kiadón belül bonyolítják le, az oldaleredetit imprimálva adják át a nyomdának. Előfordul az is, hogy a kiadó nyomdát is működtet, saját nyomdájában állítja elő könyveit, illetve a nyomdák kiadóként is működnek.

Szerencsés és kívánatos esetben a szerző erőteljes és eredeti koncepcióval rendelkezik, amelynek finomításában, kiteljesítésében, megvalósításában, realizálásában mind a kiadói partnerek, mind a nyomda munkatársai, mind pedig a külső szakemberek segítik őt.

3. A nyomdai minőségbiztosítás

Úgy vélem, nem szorul bővebb magyarázatra az, hogy a kiadói minőséget erőteljesen „megkoronázhatja”, de le is rombolhatja a nyomdai kivitelezés színvonala, minősége. Ezért igen fontos kérdés, a kiadványok színvonalának egyféle „garanciális eleme” a nyomdai minőségbiztosítás.

Az ipari minőségbiztosítás a nyomdában adekvátan, tehát szó szerint érvényesíthető. A tankönyveket kiadó nyomdák munkálatai esetében találkozunk az ipari és az oktatásügyi minőségbiztosítás szükséglete és lehetősége.

A nyomdai munkálatokkal és minőségbiztosítással részletesebben a következő könyvekből tájékozódhatnak az érdeklődők: *Gara Miklós (szerk.). A nyomdaipari munkákról.* Carella Kiadó, Budapest, 1996. (Amit tudni kell c. sorozat). *Énekes Ferenc. A kiadványszerkesztés.* Tan-Grafix, Budapest, 1997.

E szűk helyen nincs mód arra, hogy a nyomdai minőségbiztosítást akár csak érintőlegesen is ismertessük, csupán néhány mozzanatot idézek annak érzékeltetésére, miről van szó az ipari minőségbiztosítási rendszerekben.

Az ISO minőségbiztosítási rendszert az *International Organization for Standardization* (Nemzetközi Szabványosítási Szervezet) dolgozta ki, az elnevezést mégsem e szervezet nevéből, hanem a görög „isos” (egyenlő, egyforma) szóból származtatják. Az *ISO 9000* olyan előírások rendszere, amelyek megkövetelik az ajánlott és elfogadott szabványok dokumentációját, a minőségbiztosítási eljárások és tanúsítványok alkalmazását. Ajánlatos, hogy a rendszer dokumentációja négy szintű legyen:

A dokumentációban rögzített eljárások és szabványok szerint haladó munka felelősségteljesebb, pontosabb, „selejmentesebb” és ellenőrizhetőbb lesz, ennek következtében a kikerülő termékek maga-

sabb színvonalúakká, ezáltal eladhatóbbakká válnak. Néhány tankönyvnyomda (például a *Grafika*) már bevezette és alkalmazza az ISO-alapú (Európa-konform) minőségbiztosítási rendszert. Az ISO minőségbiztosítási rendszer 1974-ben kezdte meg a működését, és azóta 9600 nemzetközileg érvényes szabványt dolgozott és bocsátott ki. Az ISO szabványokra két jelentős tulajdonság jellemző:

① önkéntesség, vagyis az ISO szabványok nem kötelezőek, hanem a piaci követelmények hatására váltak „ajánlatossá” és elfogadottá egyre több országban és üzemben.

② konszenzus, vagyis a szabványok nemzetközi ipari, műszaki és üzleti szakemberek konszenzusa alapján jöttek létre.

Az ISO 8402 szabvány a következőképpen határozza meg az alapfogalmat, a minőséget:

„A termék olyan tulajdonságainak összessége, amelyek hatással vannak a terméknek azon képességére, hogy a kifejezett vagy várható igényeket kielégítse.”⁶

A minőség, a minőségbiztosítási rendszer célja, hogy olyan egymással összefüggő és egybehangzó szabályokat, szabályozást hozzon létre a vállalatnál, melyek a tevékenység teljes folyamatában biztosítják a jó minőségű munkát, ami a kiváló minőségű, megbízhatóan egyenletes termékekhez vezet. („Termék” lehet hardver, szoftver, feldolgozott alapanyag, végtermék és szolgáltatás egyaránt.)

Az ISO 9000 „vevőközpontú” szabványrendszer, a vevőt, (a vevő igényeit) mint végfelhasználót tekinti mérvadónak.

A rendszerbe beépített folyamatközi ellenőrzések csökkentik a hibákat és hiányosságokat, ezáltal csökkennek a fölösleges ráfordítások. A szabványokban rögzített elveket és gyakorlati tennivalókat alkalmazni lehet akár 10, akár 1000 fős vállalatok esetében egyaránt. Az ISO 9000/9004 irányelveket nyújtják a rendszer kidolgozásához, míg az ISO 9001/9002/9003 operatív szabványok, ezek megvalósítását igazolja az ún. tanúsítvány. Az ISO 9000 előírások rendszere, melyek megkövetelik a dokumentációt, minőségi eljárásokat és minőségi bizonylatokat. Ajánlatos, hogy a minőségbiztosítási rendszer többszintű legyen:

- Minőségpolitikát tartalmazó Minőségügyi Kézikönyv.
- Minőségügyi műveleti eljárások kidolgozása – lerögzített felelősséggel.
- Munkautasítások, minőségi tervek és részletes módszerek.
- Bizonylatok, melyek igazolják a tevékenység eredményes teljesítését.
- Tanúsítványok – a fentiekről.

A minőségbiztosítás dokumentuma, a *Minőségi Kézikönyv* tartalmazza a tevékenységi mozzanatok pontos sorrendjét és tartalmát.

A kiadói műhelymunkát követő jó minőségű nyomdai kivitelezéssel még mindig nem ér véget a tankönyvek „minőségbiztosítása”, ám a minőségelv érvényesítésének további lehetőségei, mozzanatai külön, nagyobb terjedelmű tanulmányt igényelnek.

IRODALOM

- 1 *Malic*: A tankönyvkoncepció alapja. Ford. *Karagics Mihály*. TANOSZ dokumentáció. (48).
- 2 *E. B. Johnsen*: Amateurs crossing prairies of oblivion: textbook writers and textbook research. = Journal of curriculum Studies. 1994/3. sz. 297-311. p.
- 3 *Karlovitz János Tibor*: 15 strukturált interjú (PHD disszertáció része). Kézirat, Budapest, 1999. 150. p.
- 4 *Vágó Irén*: Tankönyvek – taneszközök. Háttér tanulmány a JKA '97-hez. = Iskolakultúra.
- 5 *Datus C. Smith*: A könyvkiadás kézikönyve. (Ford. Vecsenyiné Magyar Mária) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995. 134-143. p.
- 6 *Liptay Gábor – Péceli Béla*: Minőségbiztosítás. In. Amit tudni kell – a nyomdaipari munkákról. Szerk. dr. *Gara Miklós, Grüber Miklós*. Carella Stúdió, Budapest, 1996. 115. p.